

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ Г. СЕНКЕВИЧА

Генрик СЕНКЕВИЧ

ПОТОП

Роман

У трьох томах

II

Харків
«Фоліо»
2018

Розділ I

Вірний Сорока віз свого полковника через глибокі ліси, сам не знаючи, куди їхати, що почати, куди обернутися.

Пан Кміциц був не лише поранений, а й контужений пострілом. Сорока час від часу вмочав ганчірку в цебрі, що висіло при коні, й обмивав господарю обличчя. Часом зупинявся, щоб зачерпнути свіжої води з потоків і лісових озерець, але ні вода, ні стоянки, ні рух коня не змогли відразу ж повернути панові Анджею свідомості. Він лежав, як мертвий, аж жовніри, що їхали разом із ним, не такі досвідчені в лікуванні ран, як Сорока, занепокоїлися, чи їхній ватажок виживе.

— Виживе, — заспокоював їх Сорока, — за три дні так само на коні сидітиме, як кожен із нас.

Коли годиною пізніше пан Кміциц розплющив очі, з його вуст почулося лише одне слово:

— Пити!

Сорока притулив бляшанку з чистою водою до губ чоловіка, але здалося, що розтулені вуста завдають панові Анджею нестримного болю, бо він не міг пити. Але й свідомості вже не втрачав. Ні про що не питав, немовби нічого не пам'ятав, очі мав широко розплющені, бездумно дивився на лісові хащі, на шматки блакитного неба, що світліло над головами між гущавиною, і на своїх товаришів. Дивився так, як людина, котра прокинулася зі сну або протверезіла від сп'яніння. Шляхтич дозволяв, не кажучи ані слова, перев'язувати себе Сороці, не стогнав, коли розв'язували бандажі. Схоже, зимна

вода, якою вахмістр обмивав рану, спричиняла йому приємність, бо чоловік часом усміхався очима.

Сорока втішав свого командира:

— Завтра, пане полковнику, лихоманка минеться. Дяка Богові, що вас зберіг.

Надвечір дурман став помітно вивітрюватися, бо перед самим заходом сонця пан Кміциц глянув цілком притомно й ураз спитав:

— Звідки тут такий шум?

— Який шум? Немає нічого такого, — відказав Сорока.

Либонь, шуміло тільки в голові пана Анджея, бо вечір був погожий. Сонце, що заходило, проникало косими променями в гущавину, насичувало золотими відблисками лісові сутінки й облямовувало червоні пні сосен. Вітру не було, і лише де-неде з ліщини, беріз і грабів спадало листя на землю або полохливий звір спричиняв легке шелестіння, утікаючи в глибини бору від подорожніх.

Вечір був холодний, проте гарячка, схоже, знову обняла пана Анджея, бо він кілька разів повторив:

— Ваша світлосте! Між нами не на життя, а на смерть!

Стемніло нарешті вже повністю і Сорока подумав було про нічліг, але мандрівники увійшли в мокрий дрімучий ліс і грязюка захлюпала під копитами. Тому їхали далі, щоб дістатися до високих і сухих галявин.

Їхали годину і дві, не маючи змоги пробратися крізь багно. Тим часом значно розвиднилося, бо зійшов повний місяць. Ураз Сорока, котрий їхав попереду, зістрибнув зі сідла й узявся пильно розглядати лісовий ґрунт.

— Коні тут пройшли, — зауважив він, — видно сліди на багнюці.

— Хто б міг тут проїздити, якщо жодної дороги немає? — здивувався один із жовнів, котрі підтримували пана Кміцица.

— Але сліди є, і ціла купа! Он там, між соснами, видніються, як на долоні.

— Може, худоба ходила.

— Ні, неможливо. Не час на лісові пасовища, виразно видно копита, якісь люди точно тут проїздили. Добре було б хоч би будку лісника знайти.

— Ну, то їдьмо слідом.

— Поїхали!

Сорока знову стрибнув на коня, і загін рушив. Сліди копит на торф'янистому ґрунті були дуже чіткі, а деякі, наскільки при світлі місяця можна було зробити висновок, були цілком свіжими. Проте коні западалися до колін і навіть вище. Жовніри побоювалися, чи виберуться, чи глибші болота не постануть перед ними, але через півгодини бабрання до їхніх ніздрів дійшов запах диму та живиці.

— Тут мусить бути смолокурня! — припустив Сорока.

— Ген там! Он іскри видно! — вигукнув жовнір.

І справді, вдалині з'явилася смуга червоного, пересиченого полум'ям диму, навколо якого кружляли іскри тліючого під землею вогнища.

Наблизившись, побачили жовніри хату, криницю та велику шопу, складену зі соснових колод. Коні, потомлені дорогою, стали іржати — таке ж іржання відповіло їм з-під шопи, водночас перед подорожніми з'явилася якась постать, одягнена в кожух, вивернутий вовною назовні.

— Скільки ж коней? — спитав чоловік у кожусі.

— Хлопе! Чия це смолокурня? — поцікавився Сорока.

— А ви хто такі? Звідки тут взялися? — спитав, своєю чергою, смолокур, у голосі якого відчувалися переляк і здивування.

— Не бійся! — відповів Сорока. — Не розбійники!

— Їдьте своєю дорогою, нічого тут для вас немає!

— Стули пельку і до хати веди, поки просимо. Не бачиш, хама, що пораненого веземо!

— Хто ж ви?

— Обережно, щоб я тобі з мушкета не відповів. Кращі за тебе, парубче! Веди до хати, інакше тебе у твоїй власній смолі зваримо.

— Один я від вас не захищуся, але нас буде більше. Голови тут покладете!

— Буде і нас більше, провадь!

— То ходіть, не моя справа.

— Що маєш їсти дати, то дай, і горілки. Пана веземо, він заплатить.

— Тільки б звідси живим поїхав.

Так розмовляючи, зайшли до хати, в якій у грубці догоряв вогонь, а з горщиків, поставлених на черені, долинав запах тушкованої м'ясної страви. Світлиця була доволі простора. Сорока вже на вході зауважив, що під стінами стояло шість тапчанів, вкритих густо баранячими шкурами.

— Та тут якась компанія оселилася, — буркнув вахмістр товаришам. — Підсипати мушкети і бути насторожі! За цим хамом стежити, щоб не втік. Нехай цієї ночі компанія спить надворі, бо ми з кімнати не вступимося.

— Пани сьогодні не приїдуть, — гмикнув смолокур.

— Це й на краще, бо не будемо про квартиру сперечатися, а завтра собі поїдемо, — відбрив Сорока, — тим часом викладай м'ясиво на миску, бо ми голодні, і коням вівса не жалій.

— А звідки ж вівсу взятися при смолокурні, вельможний пане жовніре?

— Ми чули коней під шопою, то мусить бути й овес. Смолою ж їх не годуєш.

— Це не мої коні.

— Твої, чи не твої, а їсти мусять, як і наші. Хутко, хлопе! Ворушись, якщо тобі мила твоя шкура.

Смолокур нічого не сказав. А тим часом жовніри поклали сплячого пана Анджея на тапчан. Після цього самі сіли до вечері й уминали жадібно тушковане м'ясо разом із бігосом, чималий казан якого надибали в грубці. Було також і пшонно, а в коморі, поруч покою, Сорока знайшов чималу бутлю горілки.

Проте сам лише скуштував і жовнірам пити не дав, бо вирішив бути вночі насторожі. Ця порожня хата з тапчанами на шістьох чоловіків і зі шопою, в якій іржало стадо коней, здалася йому дивною та підозрілою. Вахмістр вирішив, що це розбійницьке кубло, тим більше, що в самій коморі, з якої виніс бутлю, виявив купу зброї, порозвішуваної на стінах, і діжку пороху, а також розмаїтий непотріб, вочевидь, у шляхетських садибах награвований. Тож, якби відсутні мешканці цієї хати повернулися, не можна було сподіватися від них не лише гостинності, а й навіть милосердя. Тому Сорока ви-

рішив влаштувати збройну оборону хати і триматися в ній силою або шляхом перемов.

Це було необхідно і з огляду на стан здоров'я пана Кміцица, для котрого ця подорож могла стати смертельною, і з огляду на спільну безпеку для всіх. Сорока був досвідчений жовнір і третій калач, котрому лише одне відчуття було чужим, це відчуття страху. Все ж тепер, згадуючи князя Богуслава, ляк його таки брав. Залишаючись віддавна на службі в пана Анджея, він сліпо вірив не лише в мужність, а й у щасливу зорю молодого пана. Неодноразово бачив його вчинки, що переходили своєю зухвалістю будь-яку міру і майже межували з безумством. Однак усе вдавалося, і виходили сухими з води. Вахмістр був із паном Кміцицем в усіх «підходах» до Хованського, брав участь у всіх бійках, нападах, набігах, викраденнях і дійшов висновку, що його молодий пан усе може, все вміє, з кожної халепи вирятується і кожного, кого захоче, утопить. Пан Кміциц був для нього уособленням найбільшої міці та щастя, але тепер натрапив свій на свого! Хоча ні — пан Кміциц натрапив на кращого за себе. Бо як же інакше? Адже знайшовся чоловік, котрий потрапив у руки пана Анджея, захоплений, беззахисний, котрий не лише зміг вибратися з його рук, а й здолати самого пана Кміцица, повбивати його жовнірів і налякати їх так, що розбіглися, остереігаючись його повернення? Було це диво з див, і Сорока голову сушив, міркуючи про це, адже всього на цьому світі сподівався, тільки не такого, щоб з'явився хтось такий, хто б по панові Анджею проїхався.

— Чи, може, скінчилося вже наше щастя? — бурчав собі вояк, озираючись здивовано навколо.

Хоч раніше, бувало, йшов він наосліп за паном Кміцицем на місце постю Хованського, оточені вісімдесятитисячною армією. Тепер же при згадці того довговолосого князя з очима панночки і рожевим обличчям охоплював його забобонний переляк. І сам не знав, що робити. Жахала чоловіка думка, що завтра або післязавтра доведеться виїхати на битий шлях, на якому їх може зустріти сам жахливий князь або його погоня. Тому й заїхав вахмістр із дороги в глибокі ліси, а тепер

прагнув залишитися в цій лісовій хаті, поки б не заблудилася і не стомилася погоня.

Але позаяк цей схрон із певних причин не здавався йому безпечним, Сорока хотів знати, чого триматися, і тому наказав жовнірам чатувати при дверях і вікнах хати, а сам звелів смолокурів:

— Бери, хлопе, ліхтар і ходи зі мною.

— Хіба скіпкою вельможному панові присвічу, бо ліхтаря не маю.

— То світи скіпкою, якщо спалиш шопу та коней, мені байдуже!

За такої *dictum*¹, ліхтар усе ж у коморі знайшовся, вахмістр наказав чоловікові йти вперед, а сам ішов за ним із пістолем у руці.

— Хто живе в цій хаті? — спитав дорогою.

— Пани мешкають.

— Як їх називають?

— Цього мені не можна сказати.

— Щось мені здається, хлопе, що ти таки отримаєш в чоло!

— Шановний пане, — відповів смолокур, — якби я збрехав якесь прізвисько, чи ви б це виявили?

— Це правда! А багато цих панів?

— Є старий пан і двійко паничів, а ще двоє челядників.

— То це шляхта?

— Звісно ж, шляхта.

— І тут мешкають?

— Часом тут, а часом Бог зна де!

— А ці коні звідки?

— Пани приводять, а звідки, лише Бог знає!

— Кажі правду: не розбишакують твої пани на дорозі?

— Чи я, чоловіче, знаю? Бачу, що коні беруть, а в кого, це не моя справа.

— А що з кіньми роблять?

— Часом візьмуть із десятків, або дюжину, скільки є, і віються, а куди, цього я також не знаю.

Так розмовляючи, чоловіки дійшли до шопи, з якої чулося фіркання коней, і ввійшли всередину.

¹ *Dictum* (лат.) — заява.

— Світи! — наказав Сорока.

Чолов'яга підняв ліхтар угору й освітив коней, що стояли рядком біля стіни. Сорока оцінив одного за одним оком знавця, і головою крутив, язиком цмокав і бурчав:

— Небіжчик пан Зенд був би радий. Польські, московські... А цей валах — німець, і кобила також. Хорощі коні. А що ви їм даєте?

— Щоб не збрехати, чоловіче, я тут дві галявини вівсом засіяв ще з весни.

— То твої пани з весни коней приводять?

— Ні, але до мене помічника з наказом прислали.

— То ти їхній?

— Був їхній, перш ніж вони на війну пішли.

— На яку війну?

— Чи я знаю, чоловіче. Пішли далеко, ще торік, а повернулися влітку.

— А чий ти тепер?

— Це королівські ліси.

— Хто ж тебе тут посадив на смолокурню?

— Королівський лісничий, панів родич, котрий із ними цих коней приводив, але він як із ними поїхав, так більше й не повертався.

— А гості якісь тут у панів бували?

— Сюди ніхто не потрапить, бо багно довкола і лише один перехід. Дивно мені, чоловіче, що ви змогли, бо хто не втрапить, того трясовина затягне.

Сорока хотів одразу ж відповісти, що і ці ліси, і цей перехід він знає добре, але, поміркувавши, вирішив за краще змовчати, натомість спитав:

— А великі ці бори?

Чолов'яга не второпав запитання.

— Тобто?

— Далеко йдуть?

— Ой! Та хто їх там пройшов: одні закінчуються, інші починаються, і лише Господь Бог знає, де їх немає. Я там не був.

— Гарзд! — приязно відповів Сорока.

Сказавши це, він наказав хлопові повернутися, а сам завернув до хати.

Дорогою міркував, як йому краще вчинити, і вагався. З одного боку мав бажання, скориставшись відсутністю господарів халупи, забрати коней, як своїх, і з табуном утікати. Здобич була цінна, і коні дуже припали до серця старому жовнірові, але за мить він таки здолав спокусу. Взяти легко, а що далі робити? Багно навколо, один вихід — як на нього натрапити? Випадок їм допоміг, але ще раз може не статися. Йти слідами копит не було сенсу, бо ці мешканці мали достатньо розуму, щоб наробити навмисно слідами фальшивих доріг і зрадливих, що ведуть безпосередньо у болото. Сорока добре знав промисел людей, котрі коні крадуть або здобич беруть.

Думав, зважував, аж ураз лягнув себе долонею в чоло:

— Але ж я дурень! — сказав він. — Та я візьму хлопа на мотузку і звелю випроводити нас на дорогу.

Враз вояк аж затрясся після останньої фрази.

— На дорогу? Але ж там князь і погоня.

«П'ятнадцятьох коней доведеться втратити! — промовив собі подумки старий стріляний горобець із такою печаллю, немовби ці коні змалку ростив. — Не може бути інакше, такі скінчилося наше щастя. Краще сидіти в хаті, поки пан Кміциц не одужає, сидіти з волі мешканців або всупереч їй, а що потім буде, то вже полковника проблема».

Так міркуючи, вахмістр повернувся в оселю. Жовніри пильнували при дверях і хоч бачили здаля ліхтар, що миготів у темряві, той сам, із яким Сорока і смолокур вийшли, однак наказали назватися, хто це, перш ніж пустили їх до хати. Вахмістр дав вказівку, щоб вартові змінилися після опівночі, сам же опустився на тапчан біля пана Анджея.

У хаті зробилося тихо, лише цвіркуни розпочали свою звичайну музику, а в прилеглий коморі миші шаруділи в купі непотребу. Час від часу хворий прокидався і марив, либонь, у гарячці, бо до вух Сороки долітали безладні його слова:

— Ваша величносте, відпустіть. Вони зрадники. Всі їхні таємниці викрию. Річ Посполита — це червоне сукно. Гаразд, маю вас, шановний княже... Тримай!.. Ваша величносте!.. Туди, бо там зрада!

Сорока піднявся на тапчані і дослухався, але хворий, зойкнувши раз і ще раз, засинав, а потім знову прокидався і кликав:

— Олюнько! Олюнько, не гнівайся!..

Лише близько півночі він повністю заспокоївся і міцно заснув. Сорока також задрімав, але скоро його розбудив тихий стукіт у двері оселі.

Досвідчений жовнір розплющив очі негайно ж і, схопившись на рівні ноги, вийшов із хати.

— А що там?

— Пане вахмістр, смолокур утік.

— До ста чортів! Та він нам сюди розбійників приведе. А хто його пильнував?

— Білоус.

— Я пішов із ним напоїти наших коней, — виправдовувався Білоус. — Наказав йому відро тягнути, а сам шкапу тримав.

— І що? У криницю стрибнув?

— Ні, пане вахмістре, лише поміж колод, що їх біля криниці купа лежить нарубаних, і в корчі. Я впустив коней, бо хоч би й розбіглися, то тут є інші, і побіг за ним, але в першому ж долі застряг. Ніч, темно, лобуряка місце знає, то й помчав. Трясця його матері!

— Наведе він нам сюди чортяк, ой наведе. Щоб його блискавки били!..

Вахмістр змовк, але за мить продовжив:

— Ми не лягатимемо, треба наглядати до ранку, будь-якої миті банда надійти може.

І подаючи приклад іншим, сам засів на порозі халупи з мушкетом у руці, жовніри ж посідали біля нього, то балакаючи між собою тихцем, то підспівуючи впівголоса, то прислухаючись, чи поміж нічних відголосів бору не вчується тупіт і фиркання коней, що наближаються.

Ніч була погожа та місячна, але галаслива. У лісових глибинах кипіло життя. Була то шлюбна пора, тож звучали навколо грізні ревіння оленів. Відголоси ці, короткі, храпливі, сповнені гніву та запеклості, лунали звідусіль, в усіх частинах лісу, в глибинах і ближче, часом близько, тут же, майже за сто кроків за хатою.

— Якщо вони підійдуть, то також будуть порикувати, щоб нас одурити, — зауважив Білоус.